

Małgorzata Bereźnicka

YOUNG PEOPLE'S APPROACH TO SELECTED ASPECTS OF SEXUAL ACTIVITY IN THE LIGHT OF THEIR RELIGIOUS AFFILIATION

Podejście młodzieży maturalnej do wybranych aspektów aktywności seksualnej w świetle ich przynależności religijnej

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1525-9184> E-mail: malgorzata.bereznicka@up.krakow.pl

DOI: <https://doi.org/10.62266/PK.1898-3685.2023.33a.12>

Wprowadzenie

Stosunek do religii ma ogromny wpływ na system wartości człowieka, a w konsekwencji na jego światopogląd, postawy i zachowania. Nic dziwnego, że materia ta od zawsze wzbudza emocje, jak to często bywa z kwestiami aksjologicznymi. Wyznawane wartości zbliżają ludzi, ale mogą ich również skutecznie poróżnić. W tym kontekście religia pełni szczególną rolę i ma doniosłą rangę w życiu wielu jednostek i tworzonych przezeń wspólnot, dotycząc najbardziej intymnych problemów i obejmując całą, bardzo delikatną, sferę *sacrum*.

Wielu przeciwników wiary w Boga uważa, że religia nie tylko stoi w sprzeczności z nauką, racjonalnym myśleniem i zdrowym rozsądkiem, ale wręcz zniewala, ma charakter anty-społeczny i przyczynia się do konfliktów międzyludzkich. Wśród krytyków religii, postrzegających ją jako coś szkodliwego, wymienić można np. K. Marksa z jego słynnym określeniem „opium dla ludu”¹, F. Nietzsche sprowadzającym religię (zwłaszcza chrześcijaństwo) do słabości, marności i zepsucia², S. Freuda porównującego ją do nerwicy natręctw a osoby wierzące do dzieci poszukujących ojca³ czy – ze współczesnych - R. Dawkinsa, mówiącego wprost o infantylnych urojeniach, które przyczyniają się do napięć społecznych, fanatyzmu, a nawet zbrodni⁴. Równocześnie jednak wielu filozofów, naukowców czy badaczy, jak V.E. Frankl⁵, G. W. Allport⁶, E. Fromm⁷, R. Otto⁸, C.G. Jung⁹, A. Maslow¹⁰, P. Tillich¹¹ czy (polemizujący z Dawkinsem oxfordzki historyk teologii) A. McGrath¹², obalało te tezy, zarzucając krytykom brak obiektywizmu, nierzetelność, ignorancję, agresję i fundamentalizm, a także prezentując zupełnie przeciwne koncepcje i idee. Ich zdaniem religia stanowi stały i naturalny element życia człowieka, za którym kryją się głębokie potrzeby związane z budowaniem ważnej i wyjątkowej

¹ K. Marks, *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa. Przedmowa*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dziela*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa, 1949.

² F. Nietzsche, *Antychryst : przemiany wszystkich wartości: przedmowa i księga pierwsza*, przeł. L. Staff, nakł. Jakóba Mortkowicza, Warszawa 1907.

³ S. Freud, *Człowiek, Religia, Kultura*, KiW, Warszawa 1967; S. Freud, *Czynności natrętne a praktyki religijne* (1907), [w:] S. Freud, *Charakter a erotyka*, Wyd. KR, Warszawa 1996, s. 9–14.

⁴ R. Dawkins, *Viruses of the mind*, [w:] B. Dahlbom (red.), *Dennett and His Critics: Demystifying Mind*, Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, Mass., USA 1993, s. 13-27.

⁵ V. E. Frankl, *The Unconscious God: Psychotherapy and Theology*, Simon & Schuster, NYC 1975.

⁶ G. W. Allport, *The individual and his religion*, Macmillan, New York 1950.

⁷ E. Fromm, *Psychoanalysis and Religion*, Yale University, New Haven 1950.

⁸ R. Otto, *The Idea of the Holy*, Oxford University Press, London 1923.

⁹ C. G. Jung, *Psychology and religion*, Yale University Press, London 1938.

¹⁰ A. Maslow, *Religions, values, and peak-experiences*, The Viking Press, New York 1970.

¹¹ P. Tillich, *The Religious Situation*, Living Age Books, New York 1956.

¹² A. McGrath, J. Collicutt McGrath, *Bóg nie jest urojeniem. Zhudzenie Dawkinsa*, tłum. J. Wolak, Wyd. WAM, Kraków 2007; E. Zimnica-Kuzioła, *Richard Dawkins contra Alister McGrath – polemika współczesnych uczonych na temat religii*, „Studia Teologiczne” 2009, nr 27, 477-479.

relacji, inspirującymi przeżyciami duchowymi a nawet mistycznymi, które umożliwiają osiągnięcie pełni człowieczeństwa poprzez spotkania z samym sobą i Boskością, nadając egzystencji ludzkiej najwyższy sens i mając nie destrukcyjny, ale wręcz terapeutyczny wpływ.

Również w społeczeństwie polskim i na świecie ścierają się mocno odmienne poglądy dotyczące ogólnie religii, jak również poszczególnych religii, będące względem siebie w różnych aspektach w opozycji, czy podejścia agnostycznego, ateistycznego oraz wrogiego względem jakichkolwiek wyznań. Niezależnie od strony, jaką zajmuje się w tych starciach, sprawy religijne stanowią ważną część życia wielu ludzi (zarówno w przypadku przynależności do jakiejś grupy wyznaniowej, jak i - paradoksalnie - w skrajnie różnej sytuacji, kiedy to zwalcza się wszelkie przejawy duchowe).

Według Gordona W. Allporta¹³ istnieją dwa rodzaje religijności. Zewnętrzna odgrywa rolę instrumentalną, służąc jedynie uzyskaniu korzyści dla jednostki, która w codziennym życiu nie przestrzega zasad wiary. Typ ten uważany jest za charakterystyczny dla osobowości niedojrzałej, pełnej uprzedzeń, pozbawionej pozytywnych relacji emocjonalnych z innymi ludźmi i bezpieczeństwa emocjonalnego. Z kolei religijność wewnętrzna stanowi główny motyw życia jednostki bardziej dojrzałej. Wpływa na jej motywację i wartości, które są połączone z normami społecznymi, dzięki czemu są one zintegrowane, co ułatwia rozumienie świata. Ten typ religijności jest bardziej refleksyjny i uniwersalny¹⁴.

Powyższy podział jest spójny z rozróżnieniem na religijność dojrzałą i niedojrzałą¹⁵ oraz religijność personalną i niepersonalną¹⁶. Pierwsza charakteryzuje się istnieniem relacji między człowiekiem a Bogiem, a w drugiej Bóg ma zaspokajać egoistyczne potrzeby człowieka, zatem jest to forma dewiacyjna, związana z niższym poziomem samoakceptacji, przystosowania i integracji osobowości, wyższym poziomem ukrytego niepokoju i bardziej negatywnym nastawieniem do otoczenia. Aczkolwiek C. D. Batson, odwołując się do teorii Allporta uznał, że dwa typy religijności nie wyczerpują całej złożoności i wielowymiarowości problemu, gdyż istnieje jeszcze jedna grupa pełna pytań, wątpliwości i dociekań. Nie zadowolają się prostymi odpowiedziami, dlatego szukają sposobu na odkrycie *sacrum*, godząc się z tym, że ostatecznej i pełnej prawdy być może nigdy nie poznają¹⁷.

Polaków od zawsze postrzegano jako naród bardzo religijny i katolicki. Poglądy te zdają się potwierdzać dane statystyczne Centrum Badania Opinii Publicznej, choć nie zawsze za deklaracjami jednostek idą mocne przekonania, podążanie za naukami Kościoła czy regularna praktyka. Raporty ukazują, że zdecydowana większość dorosłych Polaków (92%) to katolicy, niewielu ankietowanych wskazało inne wyznanie (1% - m.in. protestantyzm, prawosławie) lub chrześcijaństwo ogólnie (2%), a 4% - bezwyznaniowość, agnostycyzm, ateizm¹⁸. Od końca lat 90. niezmiennie odsetek osób deklarujących się jako osoby wierzące pozostaje na wysokim poziomie (92-97%), zaś osób niewierzących na stosunkowo niskim (3-8%), aczkolwiek po 2005 roku zauważa się niewielki wzrost liczby respondentów określających się jako niewierzący oraz spadek deklaracji wiary głębokiej (z 1/10 do 1/12 w 2018 roku) i słabszy poziom

¹³ G. W. Allport, *Personal Religious Orientation and Prejudice*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1967, nr 5, Washington, DC, s. 432-443.

¹⁴ M. Kasik, *Religijność a osobowość: typy postaw religijnych a obraz siebie*, „Studia Włocławskie” 1998, nr 1, s. 169-178.

¹⁵ Z. Uchnast, *Psychologiczne aspekty dojrzałości religijnej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1975, nr 3, s. 147-161.

¹⁶ R. Jaworski, *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Wyd. KUL, Lublin 1989.

¹⁷ C. D. Batson, L. Raynor-Prince, *Religious Orientation and Complexity of Thought about Existential Concerns*, "Journal for the Scientific Study of Religion" 1983, nr 1(22), s. 38.

¹⁸ R. Boguszewski, *Przynależność Polaków do ruchów i wspólnot religijnych*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2017, nr 84, s. 1-2. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPI-SKOM.POL/2017/K_084_17.PDF. [Data dostępu 07.06.2023].

zaangażowania w praktyki religijne. Co do tej ostatniej kwestii, regularnie (kilka razy w tygodniu) aktywność tę przejawia 49% dorosłych, nieregularnie (1-2 razy w miesiącu do kilku razy w roku) - 38%, a odsetek niepraktykujących wcale wyniósł 13%. Od 2012 roku deklaracje badanych utrzymywały się na niezmiennym poziomie¹⁹. Dopiero po okresie pandemicznym dane te uległy zmianie i tylko 1/3 Polaków brała udział w mszy, nabożeństwie lub spotkaniu religijnym 4% częściej niż raz w tygodniu, a 1% - codziennie, co dało w sumie 37% osób regularnie praktykujących. W latach 2020-22 odsetek osób praktykujących częściej niż raz w tygodniu pozostał bez zmian, wyniki były też podobne w odniesieniu do dorosłych chodzących do kościoła mniej więcej raz w miesiącu lub w święta (odpowiednio 18% i 13%), natomiast zwiększyła się liczba odwiedzających kościoł rzadziej niż w Boże Narodzenie i/lub Wielkanoc oraz tych, którzy nigdy nie biorą udziału w praktykach religijnych (w obu przypadkach z 11% przed pandemią do 15% w 2022 roku), przy czym w tej ostatniej grupie przeważają mężczyźni (18% respondentów płci męskiej i 12% - płci żeńskiej). Jednak trudno stwierdzić, na ile powyższe tendencje mają związek z ograniczeniami pandemicznymi, a na ile z osłabieniem więzi części Polaków z Kościołem²⁰.

Jeszcze inaczej prezentują się wyniki dotyczące polskiej młodzieży²¹. Z wywiadów przeprowadzonych w 2018 roku z 1609 nastolatkami, głównie w wieku 18-19 lat (94%) wynika, że 63% to osoby wierzące (w tym 8% – głęboko wierzące), 21% – niezdecydowane oraz 17% - niewierzące. Ponadto liczba ateistów zwiększyła się w ciągu dekady (od 2008 roku) o 12%, a niezdecydowanych o 8%. Młodzież wierząca na ogół regularnie uczestniczy w praktykach religijnych, choć jest też znacząca grupa praktykująca bardzo rzadko lub w ogóle. Osoby niezdecydowane najczęściej nie uczestniczą w praktykach religijnych lub robią to sporadycznie. Uczniowie niewierzący (także w tym przypadku częściej reprezentanci płci męskiej oraz mieszkańców miast) w zdecydowanej większości nigdy nie uczestniczą w praktykach religijnych. Obniża się nie tylko poziom religijności i uczestnictwa w praktykach religijnych, ale również odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii w szkole; w 2010 roku dane te wynosiły 93%, podczas gdy w 2018 roku już tylko 70%. Można domniemywać, iż oba zjawiska mają związek ze zwalczającymi się ideologiami i koncepcjami, z których te przeciwne religii oferują często powierzchownie bardziej atrakcyjną „ofertę” niemal nieograniczonej wolności w każdej sferze. Istnieją również bardziej lub mniej chwilowe „mody” wśród młodzieży nie tylko w naszym kraju, związane z antagonizowaniem wszystkiego, co ma związek z religią katolicką, podsyćcane umiejętnie przez grupy reprezentujące wartości sprzeczne z chrześcijańskimi, które zamieszczały w różnych mediach, w tym w Internecie, treści zniechęcające do praktyk religijnych czy nawet wyszydające wiarę w Boga i wszelkie wiążące się z nią rytuały.

Z badań porównawczych, pochodzących z lat 1988-2017, ukazujących ocenę polskich studentów na temat ich religijności, wynika, że zasadniczym czynnikiem kształtującym ją jest refleksyjność. Religijność młodych ludzi wypływa przede wszystkim ze środowiska rodzinnego, zaś jej brak ma związek głównie z negatywnym stosunkiem do instytucji religijnych. Nie zmieniły się proporcje pomiędzy najważniejszymi i najmniej znaczącymi źródłami wiary i niewiary badanych, choć studenci - niezależnie od płci oraz miejsca zamieszkania - są świadomi tego, że ich religijność słabnie. Z badań wynika, że to matki charakteryzują się najwyższym poziomem religijności w rodzinach, jednak ich oddziaływanie jest ograniczone. Religijność na

¹⁹ R. Boguszewski, *Religijność Polaków i ocena sytuacji Kościoła katolickiego*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2018, nr 147, s. 2. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_147_18.PDF. [Data dostępu 07.06.2023].

²⁰ M. Bożewicz, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2022, nr 85, s. 2-3. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_085_22.PDF. [Data dostępu 08.06.2023].

²¹ A. Głowacki, *Religijność młodzieży i uczestnictwo w lekcjach religii w szkołach*, [w:] M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodzież 2018*, Warszawa 2019, s. 8-18. Pobrano z: https://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=1475764. [Data dostępu 08.06.2023].

wsí jest bardziej tradycyjna; na wiejską młodzię silniej oddziałują instytucje religijne oraz środowisko rodzinne ni¿ na ich rówieśników w miastach. Jednak opuszczają wieś, przyswajają sobie nowe wzory religijne, osłabiają ich religijność. Z kolei studenci pochodzący z miasta częściej wyrażają przekonanie, że obecnie ich religijność jest ni¿sza, chocia¿ bywa częściej silniejsza ni¿ religijność ich rodziców. Być mo¿e dzieje się tak, gdy¿ dzieci wychowujące się w miastach w okresie dzieciństwa prze¿ywaj intensywnie wlasn religijność, jednak brak wsparcia ze strony najbli¿szego środowiska prowadzi do jej zaniku. Z kolei dzieci ze wsi, mimo wsparcia w tym zakresie ze strony rodziców i lokalnego środowiska, nie uświadamiają sobie tak intensywnie swojej religijności i postrzegają ją przede wszystkim przez pryzmat środowiska. Są to jednak hipotezy wymagające pogłębionych badañ nad procesem socjalizacji religijnej²².

Rozbie¿ności pomiędzy danymi dotyczącymi różnych pokoleñ mo¿na tłumaczyć między innymi tym, że bunt wobec obowiązujących norm i wartości, w tym religijnych, jest dla młodych ludzi naturalny. Niektórzy z nich mogą ponownie zaanga¿ować się w sferę religijną, gdy dorosn, inni porzucają ją na dłu¿ej lub na zawsze. W międzyczasie większość z nich prawdopodobnie zainteresuje się innym aspektem ¿ycia, który jest równie¿ naturalnym skłdnikiem ludzkiej egzystencji, a mianowicie seksualnością.

Religijność (czyli ¿ycie i postępowanie według zasad religii)²³ i seksualność (rozumiana jako „„cechy, zachowania i procesy psychiczne człowieka związane ze sferą seksu - współ¿ycia płciowego”)²⁴ to bardzo specyficzne zjawiska, obejmujące kompletnie różne i odległe od siebie doznania, choć w obu przypadkach są one intymne i prywatne. Pierwsze odnosi się głównie do sfery duchowej, drugie często błędnie przypisywane jest jedynie sferze fizycznej, związanej z aspektem prokreacyjnym czy hedonistycznym, z pominięciem wymiaru psychicznego i społeczno-kulturowego. Choć wydaje się, że te dwie sfery nie mają ze sobą nic wspłnego, wiele badañ wykazało, że w rzeczywistości są ze sobą w pewien sposób powiązane.

Przede wszystkim, istnieją dowody na to, że religia odgrywa du¿ rolę w podejmowaniu decyzji seksualnych, na co zwracają uwagę m.in. badacze tacy, jak T. Penhollow, M. Young i G. Denny w swoich publikacjach²⁵. Tak¿e w badaniu opisywanym przez E. S. Lefkowitz wraz ze współautorkami, w którym skorelowano z postawami i aktywnościami seksualnymi różne wymiary religijności, zachowania religijne okazały się najsilniejszym predyktorem zachowañ seksualnych²⁶. Z kolei wcześniejsze doniesienia innych badaczy wskazują, że przynale¿ność religijna mo¿e wiązać się z mniejszą aktywnością seksualną i posiadaniem mniejszej liczby partnerów seksualnych ni¿ w przypadku osób, które ich nie deklaruj²⁷, ponadto mo¿e wpłwać na postawy wobec seksu przedmał¿eñskiego²⁸. Zatem sfera duchowa ma wpłw na fizyczną,

²² W. Sadłn, *Religijność studentów według wlasnej oceny*, [w:] S. Zaręba, M. Zarzecki (red.), *Między konstrukcj a dekonstrukcj uniwersum znaczeñ. Badania religijności młodzięży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017*, Warszawskie Wyd. Socjologiczne, Warszawa 2018. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/326539176_Religijnosć_studentw_według_wlasnej_oceny_Youth_Religiosity_In_Self-Reference#full-TextFileContent. [Data dostępu: 14.06.2023].

²³ *Religijność głęboka*, Wielki Słownik Języka Polskiego. Pobrano z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/17037/religijnosć/4921382/gleboka>. [Data dostępu: 12.06.2023]

²⁴ *Seksualność*, Wielki Słownik Języka Polskiego. Pobrano z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/24267/seksualnosć>. [Data dostępu: 12.06.2023].

²⁵ T. Penhollow, M. Young, G. Denny, *The Impact of Religiosity on the Sexual Behaviors of College Students*, "American Journal of Health Education" 2005, nr36(2), s. 75-85.

²⁶ E. S. Lefkowitz., M. M. Gillen, C. L. Shearer, T. L. Boone, *Religiosity, sexual behaviors, and sexual attitudes during emerging adulthood*, "The Journal of Sex Research" 2004, nr 41(2), s. 150-159.

²⁷ E. O. Laumann, J. H. Gagnon, R. T. Michael, S. Michaels, *The social organization of sexuality: Sexual practices in the United States*, University of Chicago Press, Chicago 1994.

²⁸ J. K. Cochran, L. Beeghley, *The influence of religion on attitudes toward nonmarital sexuality: A preliminary assessment of reference group theory*, "Journal for Scientific Study of Religion" 1991, nr 30, s. 45-62.

której skutki (wcześniejsza lub późniejsza inicjacja seksualna, rozwiązłość bądź wstrzemięźliwość, aspekty zdrowotne i psychologiczne, wczesna, niechciana ciąża etc.) mogą generować dramatyczne konsekwencje w życiu jednostek i ich rodzin, zwłaszcza w odniesieniu do młodego, cechującego się większą impulsywnością, pokolenia. To jeden z powodów, dla którego warto prowadzić badania poświęcone obu wspomnianym tematom.

1. Badania własne – religijność a seksualność młodzieży

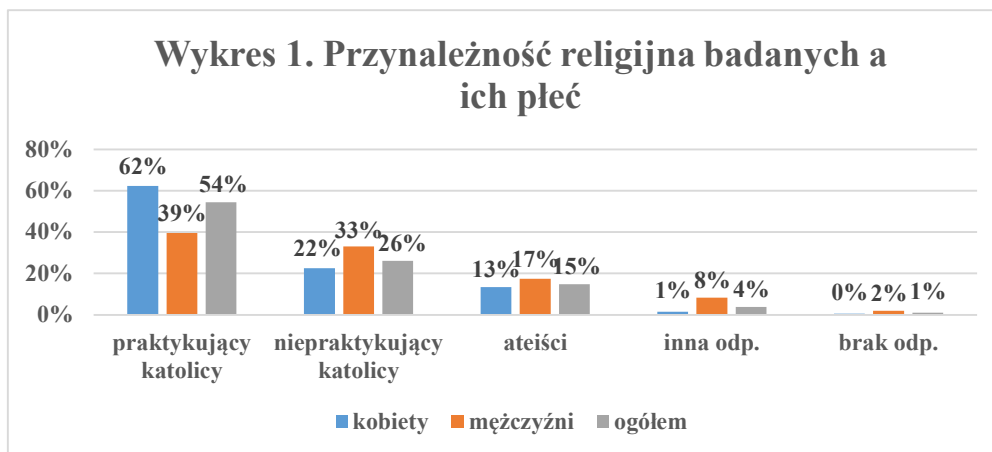
Badania przeprowadzono w 2019 roku wśród 318 maturzystów dwóch liceów i jednego technikum z województwa małopolskiego. Kwestionariusz ankiety składał się z dość szczegółowej metryczki oraz trzech części związanych z wiedzą, doświadczeniami oraz opiniami młodych ludzi na temat zjawiska sekstingu, do którego również i tu nawiążę w paru punktach. Jednak w niniejszej publikacji zostaną przedstawione głównie niepublikowane wcześniej dane zestawiające zmienne związane z przynależnością religijną (lub jej brakiem) oraz podejście respondentów do seksualności, obejmujące różne zagadnienia, od orientacji seksualnej, poprzez podmiotowe lub przedmiotowe postrzeganie własnej seksualności, stosunek do pornografii oraz ich aktywność w tym zakresie, opinie na temat prezentowania seksualności przez Internet lub telefon komórkowy różnym odbiorcom lub zamieszczanie takich treści w sieci, inicjowanie sekstingu i wreszcie współżycie seksualne. Zatem celem prezentowanego tu wycinka obszerniejszych badań było ustalenie, czy religijność może różnicować poglądy naszych respondentów w tej materii.

Uczniowie wypełnili kwestionariusz ankiety dobrowolnie, w normalnych warunkach klasowych i przy zachowaniu pełnej anonimowości. Grupa badanych liczyła w sumie 109 chłopców (34%) i 209 dziewcząt (66%). Miejscem zamieszkania respondentów była zarówno wieś – 176 uczniów (55%), jak i miasto – 142 uczniów (45%). Jeśli chodzi o sytuację rodzinną respondentów, większość z nich zadeklarowała posiadanie pełnej rodziny (236 osób czyli 74%), w 54 przypadkach rodzice rozwiedli się (17%), a 20 uczniów (6%) wskazało, że jedno z rodziców nie żyje. Dodatkowo dwie osoby zaznaczyły, że są sierotami, jedna osoba utrzymuje kontakt z rodzicem mieszkającym poza granicami kraju, 1 osoba wybrała odpowiedź „inne” bez podania dalszych informacji, a 4 osoby nie udzieliły żadnej odpowiedzi.

Podstawową kwestią przed odniesieniem się do właściwych wyników badań, jest przybliżenie charakterystyki młodych ludzi już w kontekście ich przynależności religijnej. Na poniższym wykresie można zauważyć, że ponad połowa respondentów to praktykujący katolicy (54% - 173 uczniów), aczkolwiek w tej grupie istnieje znacząca dysproporcja między dziewczętami (62%) a chłopcami (39%), na korzyść tych pierwszych.

Nieco więcej niż ¼ badanych określiła się jako niepraktykujący katolicy (26% - 83% uczniów). Jest to druga grupa, pod względem liczebności, ale tu, przeciwnie niż powyżej, przeważają ankietowani płci męskiej, których było 1/3, podczas gdy w przypadku ich koleżanek odsetek wynosi ponad 1/5.

Kolejną, jeszcze mniej liczną grupę, stanowią zadeklarowani ateści, których jest 15% (47 uczniów), w tym nieco więcej chłopców (17%) niż dziewcząt (13%). Pozostałe 4% (13 uczniów) wskazywało na agnostycyzm (4 wskazania), buddyzm (2 wskazania) oraz zawierało pojedyncze głosy dotyczące „religii chrześcijańskiej bez kościoła”, judaizmu, deizmu, satanizmu, wiary w czas/w siebie/inną religię. Tylko 1% respondentów, czyli 3 osoby, nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie.

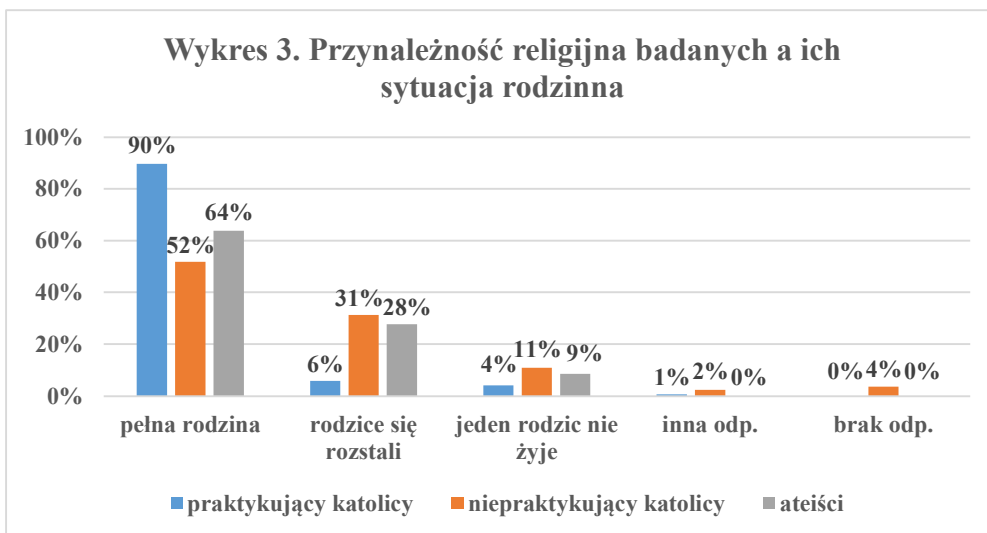

W dalszych rozważaniach wzięto pod uwagę jedynie trzy najliczniejsze grupy, które wyłoniły się w metryczce, a zatem: praktykujących katolików, niepraktykujących katolików oraz ateistów.

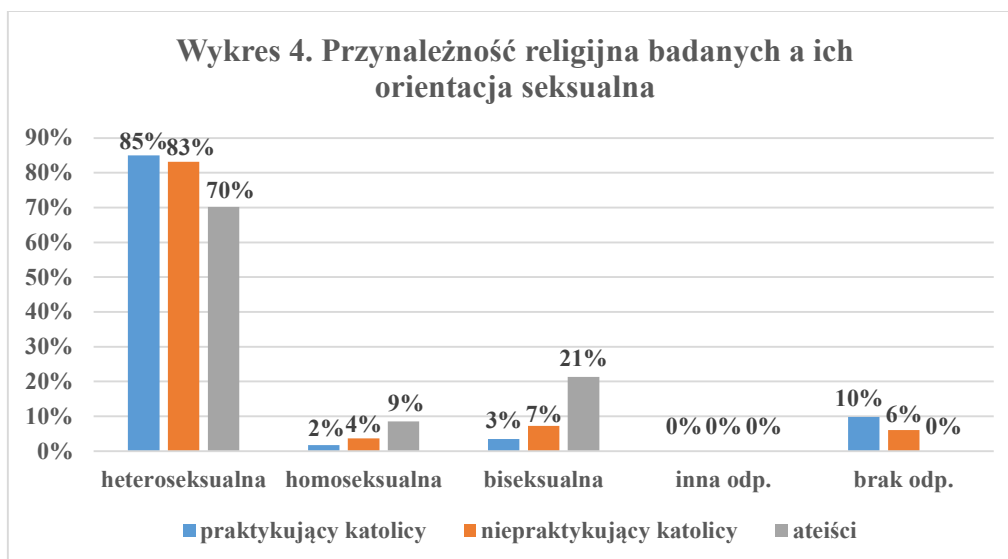
Jak przedstawiono na wykresie 2., zdecydowanie najwyższy odsetek młodzieży wierzącej i praktykującej, uczestniczącej w badaniach, zamieszkuje wieś (73%), w miastach żyje 27% z nich (z czego 22% w większych aglomeracjach, a 5% w mniejszych miejscowościach). Zupełnie inaczej sytuacja wygląda w przypadku niepraktykujących katolików oraz ateistów, których środowisko to głównie miasta powyżej 50 tys. mieszkańców (ponad połowa pierwszych – 58% i niespełna połowa drugich – 47%), następnie wieś – w obu grupach nieco więcej niż 1/3, a najmniej małe miasteczka (odpowiednio 8% i 17%).

Jeśli chodzi o sytuację rodzinną (wykres 3.), najbardziej jednolitą grupę stanowią praktykujący katolicy, wśród których aż 90% zadeklarowało wychowywanie się w pełnej rodzinie; u pozostałych 6% rodzice się rozstali, a w przypadku 4% jeden z rodziców nie żyje. Wśród niepraktykujących katolików pełną rodzinę wskazała nieco ponad połowa tej grupy (52%), rozstanie rodziców dotyczyło niespełna 1/3, co dziesiąty jest półsierotą, 2% udzieliło innej odpowiedzi, a 4% nie odniosło się do tego pytania. Wśród ateistów 64% pochodzi z pełnej rodziny, 28% z rozbitej, śmierć rodzica dotknęła prawie 1/10 tej grupy.

W porównaniu do poprzednich wykresów, dane dotyczące orientacji seksualnej zawierają dość zbliżone wyniki wśród katolików zarówno praktykujących, jak i niepraktykujących, natomiast widoczne dysproporcje pojawiły się pomiędzy tymi grupami a ateistami. Większość badanych określiła swoją orientację jako heteroseksualną – stwierdziło tak nieco ponad 4/5 katolików praktykujących i niepraktykujących oraz 7/10 ateistów. Orientacja homoseksualna lub biseksualna dotyczy 5% praktykujących katolików (kolejno 2% i 3%), 11% niepraktykujących katolików (odpowiednio 4% i 7%) i aż 30% ateistów (prawie 1/10 osób homoseksualnych oraz ponad 1/5 biseksualnych). Przy czym dane obejmujące odpowiedzi uczniów deklarujących się jako katolicy, są niepełne, ponieważ 10% praktykujących i 6% uczniów niepraktykujących swojej religii pominęło to zagadnienie. Dane te ilustruje poniższy wykres.

Przechodząc już do konkretnych kwestii dotyczących seksualności badanej młodzieży, w przypadku ateistów trudno było poczynić jednoznaczne przypuszczenia co do ich postaw w tym zakresie, gdyż w grupie tej mogły znaleźć się osoby o bardzo różnych światopoglądach i normach, podczas gdy w przypadku katolików pewne preferowane wartości są dość oczywiste. Według Katechizmu Kościoła Katolickiego seksualność jest integralnym komponentem natury ludzkiej, aktem nie tylko biologicznym, wyrażającym się w zróżnicowanej płciowo kobiecości i męskości, ale nierozdzielnie związanym z miłością, oddaniem, obopólną przyjemnością, przy

czym sfera ta powinna być zarezerwowana tylko dla małżonka, i wszelkie akty winny odbywać się przy obopólnym poszanowaniu godności²⁹.

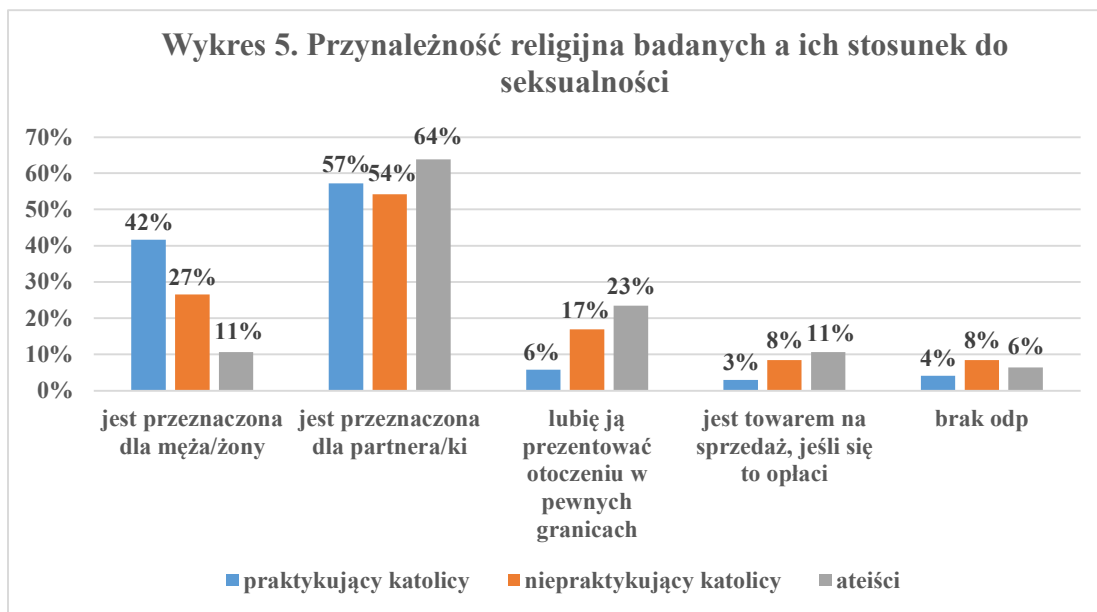
Według badań prowadzonych przez CBOS systematycznie od lat 90., większość polskiej młodzieży w 2016 roku akceptowała seks przedmałżeński, o ile towarzyszyło mu uczucie miłości - tak uważało 77%, i było to o 13% więcej niż w 1996 roku. Wyraźnie się z tym nie zgadzało 11%, mniej o 10% niż dwie dekady wcześniej. Seks bez miłości akceptowało 35% (przeciwny pogląd wyrażało 47%) i tu nie zanotowano znaczącej różnicy porównując dane z 1996 roku³⁰. Można więc dostrzec dość dużą zgodność młodych ludzi w kwestii łączenia seksualności z głębokim uczuciem, o jakim pisał zresztą również Papież Jan Paweł II, w jednym ze swoich sztandarowych dzieł pt. *Miłość i Odpowiedzialność*, w następujący sposób: „... pożądlivość ciała jest w każdym człowieku terenem, na którym ścierają się ze sobą i zmagają dwa odniesienia do człowieka drugiej płci. Przedmiotem walki jest „ciało”, które ze względu na swą wartość seksualną („ciało i płeć”) budzi pragnienie użycia, podczas gdy winno budzić miłość ze względu na wartość osoby - jest wszakże ciałem osoby. Sama pożądlivość ciała oznacza stałą skłonność do tego, aby tylko „używać”, gdy tymczasem winno się „miłować”³¹.

Spośród kafeterii dotyczącej podejścia młodzieży do własnej seksualności (wykres 5.), najwięcej uczniów wybrało pogląd, że jest ona przeznaczona jedynie dla osób, z którymi tworzą lub będą tworzyły związek – tak uważa ponad połowa katolików (w tym 57% praktykujących i 54% niepraktykujących) oraz 64% ateistów. Drugą, pod względem liczby wskazań w obu grupach katolików, była odpowiedź, zgodnie z którą seksualność jest przeznaczona tylko dla osób będących ich małżonkami – był to wybór ponad 2/5 osób praktykujących i co czwartej osoby niepraktykującej. Wśród ateistów takie podejście nie było popularne, wskazała je nieco ponad 1/10 z nich. Powszechniejsze w tej grupie było stanowisko ukazujące seksualność jako coś, co lubią prezentować otoczeniu w pewnych granicach – odpowiedź taką wybrała prawie 1/4 ateistów, podczas gdy w grupie katolików praktykujących było to tylko 6%, a niepraktykujących – 17%. Najbardziej przedmiotowo seksualność traktują uczniowie wyrażający pogląd, iż jest to towar na sprzedaż, jeśli się to opłaci. Takie niepokojące opinie przedstawiło 11% ateistów, 8% katolików niepraktykujących oraz 3% katolików praktykujących. Nie odniosło się do tego pytania w sumie po 6% wszystkich zadeklarowanych katolików oraz ateistów, jednak już na podstawie uzyskanych wyników można stwierdzić, że najbardziej liberalne podejście do własnej seksualności mają tu ateści, mniej liberalne – katolicy niepraktykujący i najbardziej tradycyjne, czy może raczej powiązane z nauką Kościoła – katolicy praktykujący.

²⁹ *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994. Pobrano z: <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-2-2.htm>. [Data dostępu: 09.06.2023].

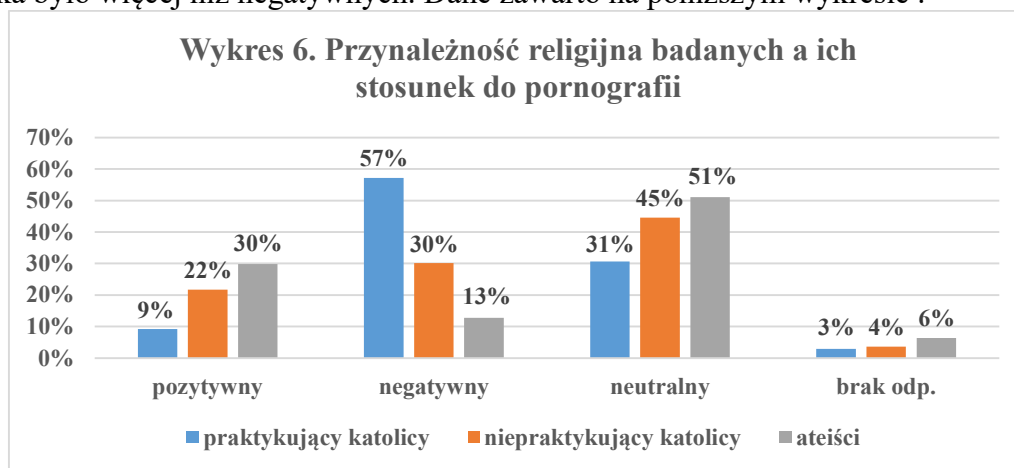
³⁰ M. Szczodry, *Młodzież w świecie uprzedmiotowionej seksualności. Wyzwanie moralno-duszpasterskie dla Kościoła*, „Teologia i Moralność” 2020, numer 1(27).

³¹ K. Wojtyła, *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin, TN KUL 2001, s. 105.

Nie inaczej było w przypadku pornografii, o którą również zapytano respondentów (24 osób nie odpowiedziało). Pornografia często wiąże się z seksualizacją i ryzykownymi (a nawet dewiacyjnymi) zachowaniami seksualnymi³², dlatego sięganie po takie materiały jest ryzykowne i szkodliwe, zwłaszcza dla dzieci i młodzieży, których tożsamość seksualna i system wartości dopiero się kształtuje.

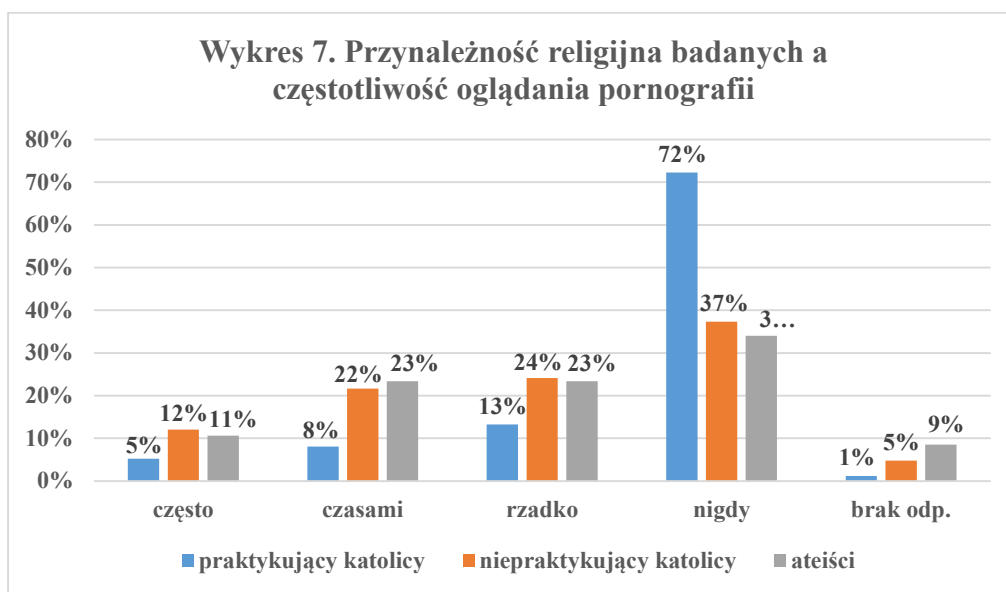
Negatywny stosunek do tego zjawiska przeważał jedynie u katolików praktykujących (57%), którzy znacznie rzadziej oceniali je neutralnie (prawie 1/3 - 31%) a już zdecydowanie najrzadziej – pozytywnie (9%). U katolików niepraktykujących głosy rozłożyły się bardziej równomiernie; przeważały oceny neutralne (45%), na drugim miejscu – oceny negatywne (30%), a na trzecim – pozytywne (22%). U ateistów proporcje układają się jeszcze inaczej; neutralnie pornografię postrzega ponad połowa z nich, pozytywnie blisko 1/3, a negatywnie – tylko 13%. Była to jedyna grupa, w której ocen pozytywnych odnoszących się do powyższego zjawiska było więcej niż negatywnych. Dane zawarto na poniższym wykresie .

Negatywny lub pozytywny stosunek do pornografii u młodzieży niekoniecznie determinuje ich postępowanie. Dlatego kolejne pytanie dotyczyło tego, czy i jak często badani oglądają

³² G. Krawiec, *Pornografia jako cyberzagrożenie w zakresie relacji międzyludzkich i propozycja profilaktyki*, [w:] M. Górka (red.), *Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*, Warszawa 2017, s. 6-7. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/323019322_Pornografia_jako_cyberzagrozenie_w_zakresie_relacji_miedzyludzkich_i_propozycja_profilaktyki. [Data dostępu: 29.05.2023].

tego typu materiały (wykres 7.). Najczęściej wybieraną odpowiedzią we wszystkich trzech grupach było „nigdy”, przy czym praktykujący katolicy wybierali ją dwa razy częściej niż pozostali uczniowie i kilkakrotnie razy częściej, niż inne opcje w kafeterii – był to wybór niemal ¾ z nich (72%), podczas gdy u niepraktykujących katolików odsetek ten wyniósł 37%, a wśród ateistów – 34%. W obu ostatnich grupach wyniki dla odpowiedzi „rzadko” oraz „czasami” były zbliżone (od 22 do 24%), natomiast odpowiedź „często” wybrała nieco ponad 1/10 osób w każdej z nich. Wyniki uzyskane od praktykujących katolików, we wszystkich danych wskazujących na sięganie do materiałów pornograficznych, okazały się znacznie niższe niż u pozostałych; 13% czyni tak rzadko, 8% - czasami, i tylko 5% często. Można zatem zauważyć, że ponownie odpowiedzi osób wierzących i praktykujących odróżniają się bardzo od danych z pozostałych grup, zaś najbardziej otwarci na praktyki dalekie od duchowej ścieżki zdają się być ateści.

Współcześnie, obszarem, w którym młodzi ludzie w dużym stopniu wyrażają siebie, jest Internet wraz z popularnymi *social mediami*. Dotyczy to również ekspresji seksualnej. Coraz powszechniejszym zjawiskiem wśród uczniów staje się seksting, polegający na przesyłaniu lub otrzymywaniu treści (wiadomości, zdjęć, filmików) o charakterze erotycznym. Najczęściej ma to miejsce za pośrednictwem sieci lub telefonu komórkowego. Pomijając kwestie legalne (zdjęcia czy filmiki o charakterze seksualnym, przedstawiające np. nagie osoby niepełnoletnie są traktowane jak pornografia dziecięca, a więc karalne), jest to ryzykowny proceder, ponieważ grozi upublicznieniem takich materiałów, czego konsekwencje mogą być bardzo szerokie, długofalowe i dramatyczne. Poza skutkami prawnymi, rzutującymi na przyszłość młodych ludzi, możliwe są kłopoty w rodzinie, szkole, środowisku rówieśniczym, a także problemy psychiczne – depresje czy nawet samobójstwa. Natomiast pozostaje jeszcze aspekt moralny, i tu duże znaczenie może mieć religijność (bądź jej brak) wśród młodzieży oraz wyznawany przezeń system wartości.

Dane odnoszące się do postaw respondentów wobec sekstingu, zawężonego tu do głównego typu, czyli zdjęć o charakterze seksualnym, zamieszczono tym razem w tabeli, ze względu na ich złożoność (poniżej – tabela nr 1). Badani mogli określić, jak postrzegają przesyłanie takich zdjęć, biorąc pod uwagę różnych odbiorców. Prawie połowa praktykujących katolików, 1/4 niepraktykujących oraz 1/5 ateistów negatywnie ocenia wysyłanie takich treści do osób, z którymi tworzy się związek, natomiast pozytywnie czynność tę postrzega ponad połowa ateistów.

stów, 1/3 niepraktykujących katolików i 1/4 praktykujących tę religię. Warto podkreślić, iż jedynie w tej ostatniej grupie więcej było głosów potępiających seksting niż aprobujących, w pozostałych dwóch grupach tendencja była odwrotna, lecz dotyczyło się to jedynie bliskich relacji uczuciowych.

Jeśli chodzi o innych wskazanych odbiorców - byłych partnerów, a także znajomych, nieznajomych oraz przesyłanie zdjęć o charakterze seksualnym na ogólnodostępne strony internetowe - to tym razem we wszystkich trzech grupach dominowały negatywne opinie, przy czym najwyższe wyniki zarówno u osób wierzących, jak i niewierzących, dotyczyły upowszechniania takich materiałów w sieci. Oceny pozytywne odnoszące się do powyższych odbiorców, wynosiły od 1% (w opiniach katolików praktykujących) do kilku procent (w opiniach pozostałych), poza wskazaniem swoich „ex” przez 1/10 osób wierzących, lecz nie chodzących do kościoła, oraz za wyjątkiem koleżanek, do których przesyłanie erotycznych zdjęć aprobuje 16% niepraktykujących katolików i 17% ateistów.

Większość opinii neutralnych dotyczyła sytuacji angażujących w seksting dziewczęta lub chłopców, z którymi badani uczniowie tworzą związki; tak wybrała 1/4 praktykujących katolików, 1/3 niepraktykujących i ponad 1/4 ateistów. Również wyższe wyniki dotyczące opinii neutralnych wystąpiły wśród ateistów w odniesieniu do byłych partnerów (1/5 z nich), koleżanek i kolegów – po 1/4 z nich oraz u 1/5 katolików niepraktykujących.

Tabela 1. Przynależność religijna badanych a opinie dotyczące sekstingu					
		pozytywne	neutralne	negatywne	brak odp.
do chłopaka/dziewczyny	praktykujący katolicy	24%	25%	45%	5%
	niepraktykujący katolicy	34%	34%	25%	7%
	ateiści	53%	28%	19%	0%
do byłego chłopaka/byłej dziewczyny	praktykujący katolicy	3%	5%	86%	6%
	niepraktykujący katolicy	10%	7%	71%	12%
	ateiści	4%	21%	74%	0%
do koleżanki	praktykujący katolicy	5%	16%	75%	5%
	niepraktykujący katolicy	16%	24%	51%	10%
	ateiści	17%	23%	60%	0%
do kolegi	praktykujący katolicy	3%	5%	86%	6%
	niepraktykujący katolicy	5%	14%	70%	11%
	ateiści	6%	26%	68%	0%
do obcej osoby	praktykujący katolicy	1%	4%	88%	6%
	niepraktykujący katolicy	2%	10%	77%	11%
	ateiści	6%	6%	87%	0%

na ogólnodostępnej stronie	praktykujący katolicy	1%	2%	92%	6%
	niepraktykujący katolicy	4%	4%	83%	10%
	ateiści	6%	6%	83%	4%

Ponownie, opinie na dany temat to jednak tylko teoria, która nie musi iść w parze z praktyką. Dlatego zapytano respondentów o ich doświadczenia w omawianym zakresie, a konkretnie, czy – i jak często – zdarzyło im się inicjować seksting (tabela 2). Dodajmy, że z badań Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę oraz Instytutu Psychologii Polskiej Akademii Nauk z 2017 roku wynika, że spośród młodych ludzi w wieku 15–18 lat 42% deklaruje, że otrzymało kiedyś od innej osoby jej nagie albo prawie nagie zdjęcie lub film, a 13% wysłało swoje nagie zdjęcie lub film³³, zatem zdecydowanie nie jest to zjawisko incydentalne.

Podobnie, jak w poprzednim pytaniu, także i tu odnoszono się do potencjalnych odbiorców: chłopców lub dziewcząt, z którymi badani tworzą parę, koleżanki i koledzy, a dodatkowo w „innej odpowiedzi” badani mogli wskazać pozostałe sytuacje, w których miała miejsce wspomniana aktywność. Ponieważ opcja ta została praktycznie pominięta przez wszystkie grupy, z pewną ostrożnością można domniemywać, że ankietowani nie posiadają innych doświadczeń niż wskazane.

Natomiast ogólne tendencje wydają się być zbliżone do wyników z poprzedniej tabeli – w odniesieniu do wszystkich grup odbiorców odpowiedź „nigdy” była wybierana przez większość praktykujących katolików: 69% w przypadku osoby współtworzącej z nimi związek, 75% - w odniesieniu do koleżanki i 81% - kolegi. Analogiczne wyniki były niższe w obu pozostałych grupach. U niepraktykujących katolików było to kolejno: 46% w odniesieniu do osób współtworzących z nimi bliską relację (zatem tu już nie większość, ale mniej niż połowa), 59% (czyli 4/5) – do koleżanek i 70% do kolegów; zaś u ateistów odpowiednio: 38%, 64% i 70%.

Już na podstawie wcześniejszych danych łatwo było zauważyć, iż ogół badanych traktuje osoby będące z nimi w związku w szczególny sposób – oceny były tu znacznie bardziej pobłażliwe niż w przypadku innych odbiorców (co nie zmienia faktu, że i takie postępowanie bywa niebezpieczne, kiedy zdjęcia wpadną w niepowołane ręce lub zostaną umieszczone w sieci). Potwierdzają to także kolejne dane, ukazujące częstotliwość wysyłania for zawierających erotyczne zdjęcia respondentów. W grupie praktykujących katolików zdarzyło się to sporadycznie (raz lub kilka razy) w stosunku do chłopców lub dziewcząt tworzących z nimi pary u 18%, do koleżanki – 11%, a do kolegi – 6%. W obu pozostałych grupach odsetki te są wyższe (a równocześnie zbliżone do siebie) i wynoszą kolejno po 24% (czyli prawie 1/4) do osób w związku, niemal 1/5 do koleżanek oraz – jedyna większa różnica między tymi grupami – w odniesieniu do kolegów: 11% wśród niepraktykujących katolików i 18% u ateistów.

Różnicę między praktykującymi katolikami a pozostałymi uczniami uwidaczniają też wyraźnie dane dotyczące odpowiedzi „wielokrotnie”, czyli najmniej pożądanej sytuacji, kiedy podejmowanie zachowania ryzykownego przez młodzież staje się powoli normą. W odniesieniu do odbiorców tworzących z badanymi związki, seksting stał się wielokrotnie udziałem 5% praktykujących katolików, 17% - niepraktykujących katolików oraz 21% ateistów. Warto zauważyć, że proceder ten dotyczy kilkakrotnie razy częściej osób wierzących, lecz nie chodzących do kościoła (ponad 3 razy wyższy wynik) oraz niewierzących (ponad 4 razy wyższy odsetek) aniżeli uczniów wierzących i praktykujących. Dodatkowo, wielokrotne przesyłanie erotycznych zdjęć respondentów do ich koleżanek, kolegów lub innych osób, w tej ostatniej grupie

³³ K. Makaruk, P. Michalski, J. Włodarczyk, *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią. Raport z badań*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2017, nr 3, s. 51, Pobrane z: <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/637/496>. [Data dostępu 25.05.2023].

pojawiało się marginalnie (w sumie 1%), zaś wśród niepraktykujących katolików odpowiedź taką wskazało 8%, a wśród ateistów – 15%, a zatem różnice są tu dość znaczne.

Tabela 2. Przynależność religijna badanych a inicjowanie sekstingu

		nigdy	raz	kilka razy	wielokrotnie	brak odp.
do chłopaka/dziewczyny	praktykujący katolicy	69%	6%	12%	5%	9%
	niepraktykujący katolicy	46%	6%	18%	17%	13%
	ateiści	38%	11%	23%	21%	6%
do koleżanki	praktykujący katolicy	75%	9%	2%	1%	13%
	niepraktykujący katolicy	59%	11%	8%	6%	16%
	ateiści	64%	9%	9%	9%	11%
do kolegi	praktykujący katolicy	81%	3%	3%	0%	13%
	niepraktykujący katolicy	70%	5%	6%	2%	17%
	ateiści	70%	9%	9%	4%	9%
inna odp.	praktykujący katolicy	0%	0%	0%	0%	100%
	niepraktykujący katolicy	0%	0%	0%	0%	100%
	ateiści	0%	0%	0%	2%	98%

Swoistym punktem kulminacyjnym w budowaniu tożsamości seksualnej jest rozpoczęcie aktywności płciowej. Przeciętny wiek inicjacji seksualnej w 2016 roku to 16,5 lat w przypadku chłopców oraz 16 lat i 9 miesięcy u dziewcząt³⁴. Z badań z 2017 roku³⁵ wynika, że niemal co czwarty (23%) nastolatek w wieku 15–18 lat deklaruje, że rozpoczął już życie seksualne. Spośród nich 43% stwierdziło, że pierwszy stosunek seksualny odbyło w przedziale wiekowym 15–16 lat, a 21% – od 17 do 18 lat. Odpowiedzi na to pytanie odmówiło 19% badanych z tej grupy wiekowej. Niepokoi 18% odpowiedzi o inicjacji seksualnej w 10–14 roku życia, ponieważ kontakt seksualny osoby w tym wieku jest nie tylko niewłaściwy z wszelkich względów, ale i niezgodny z obowiązującym w Polsce z prawem.

Trzeba nadmienić, że według badań amerykańskich sprzed dwóch dekad, religijność nastolatków jest przyczynowo związana z ich zachowaniami seksualnymi w tym zakresie - wyniki wskazywały, że opóźniła debiut seksualny dorastających dziewcząt (w przypadku chłopców dane nie są tak jednoznaczne)³⁶. Natomiast na polskim gruncie, w badaniach prowadzonych w latach 2017-19, skorelowanie metody pomiaru, przygotowanej w ramach kształcenia charakteru u chrześcijańskiej młodzieży akademickiej (Skali Oceny Chrześcijańskiego Charakteru -

³⁴ M. Szczodry, *Młodzież w świecie uprzedmiotowionej seksualności...*, dz. cyt., s. 53-54.

³⁵ K. Makaruk, P. Michalski, J. Włodarczyk, *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią...*, dz. cyt., s. 51.

³⁶ S. Rostosky, B. L. Wilcox, M. L. C. Wright, B. A. Randall, *The Impact of Religiosity on Adolescent Sexual Behavior: A Review of the Evidence*, „Journal of Adolescent Research” 2004, nr 19(6), s. 677–697.

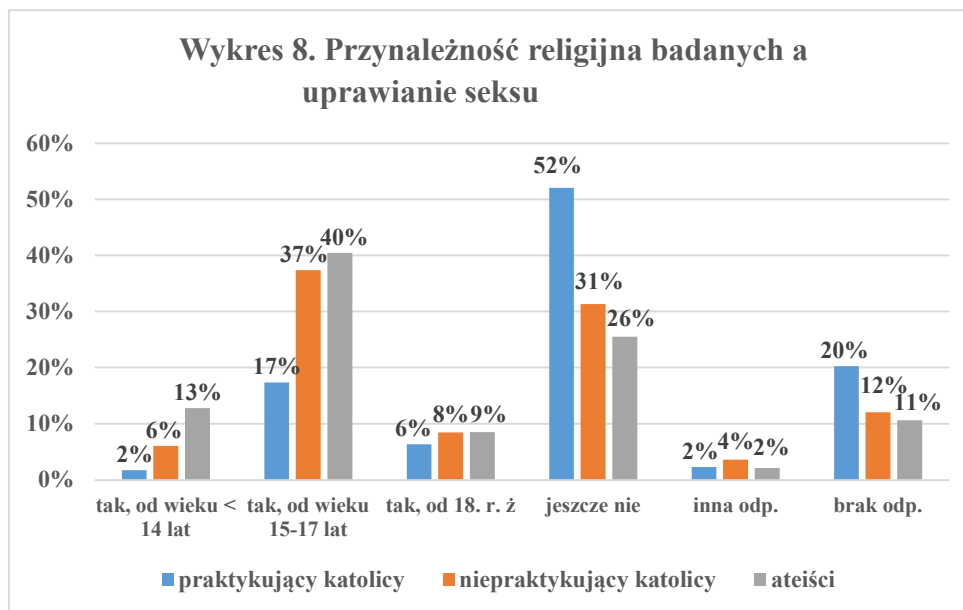
Scale for Christian Character Assessment) z tzw. Wielką Piątką (czynnikiem teorią pięciu podstawowych cech osobowości) i z praktykami religijnymi ujawniło dodatnie powiązanie troski o zachowanie czystości seksualnej z częstotliwością osobistej modlitwy, uczestnictwem we mszy, uwewnętrznioną motywacją praktyk oraz sumiennością³⁷.

Inicjacja w sferze erotycznej, teoretycznie zarezerwowana jest dla małżonków, a przede wszystkim osób dorosłych i mentalnie przygotowanych nie tylko do podjęcia życia seksualnego, lecz również do udźwignięcia wielu potencjalnych konsekwencji takiej aktywności (włącznie z ciążą). W praktyce jednak niejednokrotnie na uprawianie seksu decydują się bardzo młodzi ludzie. I właśnie temu zagadnieniu poświęcono ostatnie pytanie, a uzyskane dane ilustruje poniższy wykres.

Badani respondenci to maturzyści, a więc młodzież, która dopiero weszła w pełnoletność, mimo to spora grupa z nich przeżyła już inicjację seksualną. Jak przedstawiono na wykresie 8., najwięcej ankietowanych, którzy mają ten moment wciąż przed sobą, wywodzi się spośród praktykujących katolików – jest to ponad połowa tej grupy (52%). U niepraktykujących katolików odsetek ten jest znacznie niższy i obejmuje niespełna 1/3 z nich (31%), a ateistów deklarujących na razie wstrzeźliwość seksualną jest jeszcze mniej, bo nieco ponad 1/4 (26%).

W odpowiedziach obejmujących różne przedziały wiekowe respondentów, którzy już podjęli życie erotyczne, można zauważyć odwrotną zależność niż powyżej, czyli tym razem słupki ukazujące dane dla praktykujących katolików są najniższe, dla niepraktykujących katolików – wyższe i dla ateistów – najwyższe. Wyniki wskazujące na inicjację seksualną po ukończeniu 18. roku życia mieszczą się we wszystkich trzech grupach od 6 do 9%, w przedziale wiekowym 15-17 lat rozbieżności są duże między praktykującymi katolikami (17%) oraz niepraktykującymi katolikami i ateistami (kolejno 37% i 40%), którzy zaznaczali tę odpowiedź ponad dwukrotnie częściej. To bardzo młody wiek jak na rozpoczęcie tak poważnego etapu w życiu, jednak najbardziej niepokoją dane ukazujące, że w przypadku niektórych uczniów inicjacja seksualna miała miejsce do 14. roku życia, a zatem w wieku, w którym dopiero trwa dorastanie i dojrzewanie (fizyczne, psychiczne, emocjonalne, społeczne), a więc ze wszystkich możliwych względów jest zbyt wcześnie na podejmowanie decyzji o inicjacji seksualnej. Co więcej, uprawianie seksu z osobami poniżej 15. roku życia jest traktowane jako pedofilia (jeśli druga osoba jest starsza), tak więc dochodzą tu bardzo poważne konsekwencje prawne. Wśród ankietowanych inicjacja seksualna w tym najniższym przedziale wiekowym wyniosła 2% u praktykujących katolików, 6% u niepraktykujących katolików oraz 13% u ateistów.

³⁷ W. Chaim, *Autoportret charakteru chrześcijanina a jego religijność i osobowość*, „Resovia Sacra” 2021, tom 28, s. 14-24.

Należy dodać, że powyższe dane nie są pełne, ponieważ na pytanie o inicjację seksualną nie udzieliła odpowiedzi 1/5 osób wierzących i chodzących do kościoła oraz ponad 1/10 katolików niepraktykujących i uczniów niewierzących, ponadto nie znamy wszystkich okoliczności podjęcie współżycia, np. tego, czy nastąpiło ono za zgodą badanych. Jednak uzyskane wyniki, podobnie jak w poprzednich kwestiach, zarysowały pewne ogólne tendencje, które przedstawię w dalszej części.

Podsumowanie i wnioski z badań

Reasumując, z przeprowadzonych badań wynika, że wśród młodzieży określającej się jako praktykujący katolicy przeważa płeć żeńska i pochodzenie wiejskie, z kolei wśród niepraktykujących katolików oraz zadeklarowanych ateistów jest więcej przedstawicieli płci męskiej i osób pochodzących z dużych miast. Zdecydowana większość praktykujących katolików pochodzi z pełnych rodzin, podczas gdy w pozostałych grupach (gdzie również odsetek pełnych rodzin był najwyższy) sytuacja była bardziej zróżnicowana i rozwody rodziców pojawiały się kilka razy częściej (również śmierć jednego z nich występowała dwukrotnie częściej). We wszystkich trzech grupach dominowały osoby o orientacji heteroseksualnej; biseksualizm lub homoseksualizm wskazało najmniej katolików praktykujących (5%), następnie uczniów wierzących, lecz niepraktykujących – 1/10 oraz prawie 1/3 ateistów.

Najbardziej liberalne poglądy dotyczące seksualności występowały w grupie osób odrzucających wiarę w Boga, w drugiej kolejności dotyczyło to niepraktykujących katolików, a najmniej – wierzących i praktykujących. Ci ostatni częściej niż reszta uznają, iż seksualność jest przeznaczona dla osób będących w związkach (i znacznie częściej od innych – że powinna być zarezerwowana jedynie dla małżeństw). Pozostałe dwie grupy z kolei częściej traktują ją przedmiotowo, akceptując prezentowanie jej otoczeniu, a nawet uznając ją za towar na sprzedaż.

Podobne zależności uwidoczniły wyniki dotyczące pornografii, którą negatywnie oceniają najczęściej praktykujący katolicy, na drugim miejscu - niepraktykujący katolicy, a na trzecim – ateiści. Konsekwentnie praktykujący katolicy również sięgają po takie materiały najrzadziej spośród wszystkich grup, przy czym w tym przypadku odsetek wskazań wśród reszty badanych jest podobny, z czego można wywnioskować, że część negatywnych opinii na temat tego zjawiska wśród niektórych niepraktykujących katolików nie przekłada się na ich postępowanie i mimo krytycznej oceny pornografii, niekiedy sami od niej nie stronią.

Także analiza odpowiedzi poruszających kwestię sekstingu wykazała najbardziej niechętnie postawy wobec tego fenomenu wśród praktykujących katolików. Oceny w pozostałych dwóch grupach były zbliżone, a nawet w stosunku do wybranych odbiorców zdarzało się, że

niepraktykujący katolicy byli bardziej pobłażliwi w postrzeganiu dzielenia się takimi seksualizującymi materiałami. Jednak w praktyce ponownie uwidoczniły się różnice pomiędzy trzema grupami ankietowanych: osoby wierzące i praktykujące angażowały się w ten proceder zdecydowanie najrzadziej, w następnej kolejności byli to niepraktykujący katolicy, a najczęściej taka aktywność miała miejsce wśród ateistów. Warto dodać, że według badań z 2017 roku osoby mające styczność z pornografią są bardziej skłonne, by angażować się w seksting (trzykrotnie częściej jako odbiorcy i aż pięć razy częściej jako nadawcy)³⁸.

Uczniowie praktykujący swą religijność również najrzadziej mieli za sobą inicjację seksualną. Aktywności w tej sferze nie rozpoczęła ponad połowa z nich, podczas gdy u ich niepraktykujących kolegów była to mniej niż 1/3, a u ateistów – więcej niż 1/3. W tej ostatniej grupie było najwięcej osób, które uprawiały seks jako małoletni, w tym również poniżej prawnie ustalonej legalnej granicy dotyczącej pełnej aktywności w sferze erotycznej, jaką jest 15 rok życia.

Odnosząc się do bardziej pobłażliwych postaw wobec sekstingu, pornografii czy współżycia seksualnego wśród niektórych katolików, jednym z możliwych wyjaśnień braku spójności między ich wiarą a poglądami jest ogólny wzrost postaw liberalnych (np. dotyczących seksu przedmałżeńskiego) i ambiwalencji wobec norm moralnych, które można zaobserwować we współczesnym świecie³⁹, co jest zwłaszcza widoczne w odniesieniu do młodzieży⁴⁰.

Ponadto, analizując wyniki, należy wziąć pod uwagę wiek respondentów oraz fazę ich rozwoju religijnego, ponieważ może to mieć kluczowe znaczenie dla ich odpowiedzi. Z perspektywy psychologii rozwojowej i wychowawczej Cz. Walesa wyróżnia następujące stadia rozwoju religijności: a) okres bezreligijny (1 rok); b) początek religijności dziecka (2-3 lata); c) religijność magiczna (od 4. do około 7. roku życia); d) autorytarna religijność moralna (od 7-8 do 12 lat); e) kształtowanie autonomicznej religijności (od 12 do 16-17 lat); f) rozwój autentycznej religijności (około 18 do około 25 lat); g) stabilność religijna (od około 25. do około 40. roku życia); h) dojrzałość religijna (od około 40 do 60-70 lat); i) religijność eschatologiczna (od około 60-70. roku życia)⁴¹. Respondenci biorący udział w badaniach są więc w okresie kształtowania się swojej autentycznej religijności, która może się ustabilizować dopiero za kilka - kilkanaście lat. Sfera religijna może zatem być obecna w ich życiu, ale nie zawsze odzwierciedla ich opinie, postawy i zachowania, które jeszcze mogą się w dużym stopniu zmieniać.

Innym ważnym czynnikiem, który najprawdopodobniej wpłynął na wyniki, są wspomniane typy religijności badanych uczniów, które nie zostały zweryfikowane w referowanym badaniu. Zapewne w grupie osób wierzących znajdują się zarówno osoby o religijności zewnętrznej, jak i wewnętrznej, dojrzałej i niedojrzałej. Wśród ankietowanych mogli występować również uczniowie poszukujący, którym w momencie przeprowadzania badania było „bliżej” do jednej ze wskazanych trzech grup, ale w praktyce doświadczają wątpliwości, przez co ich droga duchowa jest pełna pytań i niekonsekwencji. Można przypuszczać, że nie tylko różne typy religijności uczniów, ale także prawdopodobnie rozbieżne poglądy w grupie ateistów mogły mieć wpływ na ich opinie wyrażane w badaniu. Najwyraźniej wiara i religijność to zagadnienia złożone, dlatego wymagają dalszych pogłębionych badań.

Religijność człowieka to wartość przekładająca się na jego liczne wybory życiowe. Pomaga przetrwać kryzysy tożsamościowe i momenty zwątpienia. Aktywności religijne wskazuje

³⁸ K. Makaruk, P. Michalski, J. Włodarczyk, *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią...*, dz. cyt., s. 37.

³⁹ W. Zdaniewicz, *Model katolickiej religijności*, [w:] L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.), *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991-2012*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2013, s. 119.

⁴⁰ J. Dziedzic, *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 2016, nr 4(45), Kraków 2016, ss. 67-86.

⁴¹ Cz. Walesa, *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka za szczególnym uwzględnieniem jego ontogenezy*, [w:] Z. Chlewiński (red.), *Psychologia religii*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1982, s. 50.

się też (obok aktywności społecznych) wśród czynników chroniących przed zachowaniami ryzykownymi, prowadzącymi m.in. do uzależnień⁴². Wiara i praktykowanie jej stanowi drogowskaz życiowy i alternatywę dla powszechnego współcześnie relatywizmu moralnego, związanego m.in. z podmiotowo traktowaną seksualnością, która tak często bywa promowana w mediach, wśród przedstawicieli show biznesu, celebrytów występujących w programach lansujących patologiczne zachowania, influencerów propagujących niewłaściwe postawy. Dlatego warto dbać o krzewienie wartości, które przeciwstawiają się tym niebezpiecznym i zgubnym trendom. Dotyczy to szczególnie podatnego na wpływy młodego pokolenia, niezależnie od ich wyznania lub jego braku.

Wszystkie dzieci i młodzież, w tym także ci, którzy wychowują się w rodzinach ateistycznych, powinni być wspierani przez świadomych rodziców i kompetentnych nauczycieli, aby dokonywać słuszych wyborów. W zakresie własnej seksualności dotyczy to kształtowania postaw szacunku dla siebie (w tym własnego ciała) oraz dla drugiego człowieka, podmiotowego podejścia oraz traktowania sfery erotycznej jako czegoś wyjątkowego, z uczciwością i odpowiedzialnością. Kluczową rolę mogą tu pełnić również media, których wpływ jest praktycznie nieograniczony i zamiast upowszechniać negatywne wzorce, powinny promować pozytywne wartości, edukować i uświadamiać o zagrożeniach, jakie wiążą się ze zbyt liberalnym i lekko-myślnym postępowaniem. Również, nawet jeśli część młodego pokolenia nie ma zbyt wiele wspólnego z wiarą, z pewnością pozytywne byłoby ogólne polepszenie wizerunku Kościoła, otwartego na potencjalnych wiernych. Nieocenioną wartość może mieć wpływ religijnych rówieśników, których postępowanie jest spójne z wyznawanymi wartościami.

Natomiast wśród młodzieży wierzącej, ale często wątpiącej lub poszukującej, należy wspierać etos chrześcijański, troszcząc się o ich źródła wiary. Z badań, w których uczestniczyli studenci w 2017 roku wynika, że najważniejsze źródła w tym zakresie, to przede wszystkim: osobiste przemyślenia i przekonania (71,9 kobiet i 65,8 mężczyzn), uczęszczanie do kościoła, wpływ kazań, wpływ duchownych (odpowiednio 54,5 i 42,8), tradycja i wychowanie religijne w rodzinie (74,5 i 62,6), przeżycia i doświadczenia życiowe (48,7 i 36,7), tradycja sąsiedzka i środowiskowa (18,1 i 18,8), wpływ lektur (14,0 i 14,1) i inne (2,8 i 3,2). Natomiast na wskazywane przez młodzież akademicką źródła niewiary składają się: osobiste przemyślenia i przekonania (24,5 kobiet i 34,2 mężczyzn), zniechęcenie do Kościoła i duchowieństwa (odpowiednio 24,5 i 27,5), środowisko rodzinne, np. niewierzący rodzice (6,6 i 9,6), przeżycia i doświadczenia życiowe (17,9 i 24,6), wpływ środowiska szkolnego lub uczelnianego (10,2 i 12,8), wpływ lektur (6,8 i 9,6), inne (1,7 i 2,9)⁴³.

Wydaje się, że nie szybkim, ale skutecznym antidotum na wymienione negatywne aspekty a równocześnie sposobem na umacnianie tych pozytywnych są propozycje ks. M. Szczodrego, który dowodzi, iż „ze strony Kościoła niezbędne jest odbudowanie zaufania w obszarach, gdzie jego pasterze i wierni zawiedli (skandale seksualne). Potrzeba także nowych środków dotarcia do młodzieży, uformowanych i dojrzałych duszpasterzy oraz wychowawców znających świat, w którym żyją młodzi ludzie, umiejących przekazać im wymagającą wizję Kościoła dotyczącą seksualności, ale będących równocześnie autentycznymi świadkami, że realizacja tej wizji w życiu przynosi szczęście i radość. W formacji formatorów (duszpasterzy i wychowawców młodzieży) powinno się więc uwzględnić nie tylko przekazanie autentycznej nauki Kościoła oraz ukazanie adekwatnych narzędzi i sposobów, aby ta wizja mogła zainteresować młode pokolenie, lecz równie ważne wydaje się przygotowanie osób pracujących z mło-

⁴² J. Koczurowska, *Psychoterapia dzieci i młodzieży z problemem narkotykowym*, [w:] P. Jabłoński, B. Bukowska, J. Cz. Czabała (red.), *Uzależnienie od narkotyków*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Łódź 2012, s. 289.

⁴³ W. Sadłoń, *Religijność studentów według własnej oceny*, dz. cyt.

dzieją do długofalowej i cierplivej pracy, która nie będzie przynosić natychmiastowych owoców i sukcesów”⁴⁴. Należy dodać, iż ta zakrojona na długie lata praca powinna odpowiadać na potrzeby młodzieży, a przewodnicy duchowi muszą podołać współczesnym (i kolejnym, dopiero pojawiającym się) wyzwaniom, w czym może być pomocne realizowanie dalszych badań nad religijnością, seksualnością, komunikacją i aksjologicznym wymiarem życia młodych ludzi.

Streszczenie:

Zawarte w artykule treści koncentrują się na kwestii religijności młodzieży i ich postaw wobec seksualności. Na początku przybliżono zapatrywania krytyków religii oraz jej obrońców w świecie nauki. Omówiono różne typy religijności i ich wpływ na postępowanie jednostek. W dalszej kolejności przedstawiono dane statystyczne odnoszące się do wiary Polaków i uczestniczenia przezeń w praktykach religijnych. Wskazano też na zmiany w omawianej materii na przestrzeni lat oraz możliwe powody różnic między młodym a starszym pokoleniem. Następnie nawiązano do pojęcia seksualności i pokrótce przytoczono wnioski z różnych badań, uwidaczniających oddziaływanie religii na decyzje podejmowane w tej, wydawałoby się, całkiem odległej sferze. W drugiej części zaprezentowano wyniki badań własnych, przeprowadzonych na małopolskich maturzystach. Respondentów – po ich deklaracjach dotyczących wyznania – podzielono na trzy grupy: praktykujących katolików, niepraktykujących katolików oraz ateistów. Sprawdzono, jakie były podobieństwa i różnice w ich odpowiedziach na temat seksualności, przedstawiono analizę i interpretację danych. W trzeciej, ostatniej części, podsumowano najważniejsze tendencje i wysunięto wnioski.

Słowa kluczowe: religijność, seksualność, praktykowanie religii, młodzież, ateści.

Summary:

Young people's approach to selected aspects of sexual activity in the light of their religious affiliation

The content of the article focuses on the religiousness of young people and their attitudes related to sexuality. At the beginning, the views of critics of religion and its defenders in the world of science were discussed. Various types of religiosity and its impact on the behavior of individuals were discussed. Next, statistical data relating to the faith of Poles and their participation in religious practices were presented. The changes in that matter over the years and possible reasons for the differences between youth and adults were also indicated. Then, the concept of sexuality was referred to and conclusions from various studies were briefly quoted, showing the influence of religion on decisions made in this seemingly quite a distant sphere. The second part includes the results of the author's own research conducted on high school graduates from Lesser Poland. Respondents - according to their declarations regarding religion - were divided into three groups: practicing Catholics, non-practicing Catholics and atheists. The similarities and differences in their answers on sexuality were checked, and analysis and interpretation were presented. In the third and last part, the most important data were summarized and conclusions were drawn.

Keywords: religiosity, sexuality, practicing religion, youth, atheists.

Bibliografia

Prace zwarte:

1. Allport G. W., *The individual and his religion*, Macmillan, New York 1950.
2. Bereźnicka M., Rokitowska J., *Seksting. Wiedza, doświadczenia i opinie młodzieży*, Wyd. Libron, Kraków 2021.

⁴⁴ M. Szczodry, *Młodzież w świecie uprzedmiotowionej seksualności...*, dz. cyt., s. 62.

3. Dawkins R., *Viruses of the mind*, [w:] B. Dahlbom (red.), *Dennett and His Critics: Demystifying Mind*, Blackwell, Oxford, UK, Cambridge, Mass., USA 1993.
4. Frankl V. E., *The Unconscious God: Psychotherapy and Theology*, Simon & Schuster, NYC 1975.
5. Freud S., *Człowiek, Religia, Kultura*, KiW, Warszawa 1967.
6. Freud S., *Czynności natrętne a praktyki religijne* (1907), [w:] S. Freud, *Charakter a erotyka*, Wyd. KR, Warszawa 1996, s. 9–14.
7. Fromm E., *Psychoanalysis and Religion*, Yale University, New Haven 1950.
8. Jaworski R., *Psychologiczne korelaty religijności personalnej*, Wyd. KUL, Lublin 1989.
9. Jung C. G., *Psychology and religion*, Yale University Press, London 1938.
10. Koczurowska J., *Psychoterapia dzieci i młodzieży z problemem narkotykowym*, [w:] P. Jabłoński, B. Bukowska, J. Cz. Czabała (red.), *Uzależnienie od narkotyków*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Łódź 2012.
11. Laumann E. O., Gagnon J. H., Michael R. T., Michaels S., *The social organization of sexuality: Sexual practices in the United States*, University of Chicago Press, Chicago 1994.
12. Marks K., *Przyczynek do krytyki heglowskiej filozofii prawa. Przedmowa*, [w:] K. Marks, F. Engels, *Dzieła*, t. 1, Książka i Wiedza, Warszawa, 1949.
13. Maslow A., *Religions, values, and peak-experiences*, The Viking Press, New York 1970.
14. Mcgrath A., Collicutt Mcgrath J., *Bóg nie jest urojeniem. Złudzenie Dawkinsa*, tłum. J.
15. Wolak, Wyd. WAM, Kraków 2007.
16. Nietzsche F., *Antychryst : przemiany wszystkich wartości: przedmowa i księga pierwsza*, przeł. L. Staff, nakł. Jakóba Mortkowicza, Warszawa 1907.
17. Otto R., *The Idea of the Holy*, Oxford University Press, London 1923.
18. Tillich P., *The Religious Situation*, Living Age Books, New York 1956.
19. Walesa Cz., *Psychologiczna analiza rozwoju religijności człowieka za szczególnym uwzględnieniem jego ontogenezy*, [w:] Z. Chlewiński (red.), *Psychologia religii*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1982.
20. Wojtyła K., *Miłość i odpowiedzialność*, Lublin, TN KUL 2001.
21. Zdaniewicz W., *Model katolickiej religijności*, [w:] L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz (red.), *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991-2012*, Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego, Warszawa 2013.

Czasopisma:

1. Allport G. W., *Personal Religious Orientation and Prejudice*, "Journal of Personality and Social Psychology" 1967, nr 5, Washington, DC, s. 432-443.
2. Batson C. D., Raynor-Prince L., *Religious Orientation and Complexity of Thought about Existential Concerns*, "Journal for the Scientific Study of Religion" 1983, nr 1(22), s. 38-50.
3. Bereźnicka M., Rokitowska J., *Religious Declarations of Youth versus their Opinions and Attitudes towards the Phenomenon of Sexting*, "Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Didacticam Biologiae Pertinentia" 2020, nr 10, s. 19-35.
4. Chaim W., *Autoportret charakteru chrześcijanina a jego religijność i osobowość*, „Resovia Sacra” 2021, tom 28, s. 14-24.
5. Cochran J. K., Beeghley L., *The influence of religion on attitudes toward nonmarital sexuality: A preliminary assessment of reference group theory*, "Journal for Scientific Study of Religion" 1991, nr 30, s. 45-62.

6. Dziedzic J., *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 2016, nr 4(45), s. 67-86.
7. Kasik M., *Religijność a osobowość: typy postaw religijnych a obraz siebie*, „Studia Włocławskie” 1998, nr 1, s. 169-178.
8. Lefkowitz E. S., Gillen M. M., Shearer C. L., Boone T. L., *Religiosity, sexual behaviors, and sexual attitudes during emerging adulthood*, “The Journal of Sex Research” 2004, nr 41(2), s. 150-159.
9. Penhollow T., Young M., Denny G., *The Impact of Religiosity on the Sexual Behaviors of College Students*, “American Journal of Health Education” 2005, nr36(2), s. 75-85.
10. Rostosky S., Wilcox B. L., Wright M. L. C., Randall B. A., *The Impact of Religiosity on Adolescent Sexual Behavior: A Review of the Evidence*, „Journal of Adolescent Research” 2004, nr 19(6), s. 677–697.
11. Szczodry M., *Młodzież w świecie uprzedmiotowionej seksualności. Wyzwanie moralno-duszpasterskie dla Kościoła*, „Teologia i Moralność” 2020, numer 1(27).
12. Uchnast Z., *Psychologiczne aspekty dojrzałości religijnej*, „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1975, nr 3, s. 147-161.
13. Zimnica-Kuzioła E., *Richard Dawkins contra Alister McGrath – polemika współczesnych uczonych na temat religii*, „Studia Teologiczne” 2009, nr 27, 477-479.

Netografia:

1. Boguszewski R., *Przynależność Polaków do ruchów i wspólnot religijnych*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2017, nr 84. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_084_17.PDF. [Data dostępu 07.06.2023].
2. Boguszewski R., *Religijność Polaków i ocena sytuacji Kościoła katolickiego*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2018, nr 147. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2018/K_147_18.PDF. [Data dostępu 07.06.2023].
3. Bożewicz M., *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, Komunikat z badań, Centrum Badania Opinii Społecznej, Warszawa 2022, nr 85. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_085_22.PDF. [Data dostępu 08.06.2023].
4. Głowacki A., *Religijność młodzieży i uczestnictwo w lekcjach religii w szkołach*, [w:] M. Grabowska, M. Gwiazda (red.), *Młodzież 2018*, Warszawa 2019]. Pobrano z: https://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=1475764. [Data dostępu 08.06.2023].
5. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, 1994. Pobrano z: <http://www.katechizm.opoka.org.pl/rkkkIII-2-2.htm>. [Data dostępu: 09.06.2023].
6. Krawiec G., *Pornografia jako cyberzagrożenie w zakresie relacji międzyludzkich i propozycja profilaktyki*, [w:] M. Górka (red.), *Cyberbezpieczeństwo dzieci i młodzieży. Realny i wirtualny problem polityki bezpieczeństwa*, Warszawa 2017. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/323019322_Pornografia_jako_cyberzagrozenie_w_zakresie_relacji_miedzyludzkich_i_propozycja_profilaktyki. [Data dostępu: 29.05.2023].
7. https://www.researchgate.net/publication/323019322_Pornografia_jako_cyberzagrozenie_w_zakresie_relacji_miedzyludzkich_i_propozycja_profilaktyki. [Data dostępu: 29.05.2023].
8. Makaruk K., Michalski P., Włodarczyk J., *Kontakt dzieci i młodzieży z pornografią. Raport z badań*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2017, nr 3, s. 51, Pobrane z: <https://dzieckokrzywdzone.fdds.pl/index.php/DK/article/view/637/496>. [Data dostępu 25.05.2023].
9. *Religijność głęboka*, Wielki Słownik Języka Polskiego. Pobrano z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/17037/religijnosc/4921382/gleboka>. [Data dostępu: 12.06.2023]
10. Sadłoń W., *Religijność studentów według własnej oceny*, [w:] S. Zaręba, M. Zarzecki (red.), *Między konstrukcją a dekonstrukcją uniwersum znaczeń. Badania religijności młodzieży akademickiej w latach 1988-1998-2005-2017*, Warszawskie Wydawnictwo Socjo-

logiczne, Warszawa 2018. Pobrano z: https://www.researchgate.net/publication/326539176_Religijnosc_studentow_wedlug_wlasnej_oceny_Youth_Religiosity_In_Self-Reference#fullTextFileContent. [Data dostępu: 14.06.2023].

11. *Seksualność*, *Wielki Słownik Języka Polskiego*. Pobrano z: <https://wsjp.pl/haslo/podglad/24267/seksualnosc>. [Data dostępu: 12.06.2023].